
MİNAXANIM ƏSƏDOVA
Tarix elmləri doktoru, professor

ABDULLA ŞAIQ VƏ TEATR

Azərbaycanın qüdrətli ədibi Abdulla Şaiq milli mədəniyyət tarixində şair, nasir, tərcüməçi, dramaturq, ədəbiyyatşünas-alim, böyük müəllim kimi tanınmışdır.

1900-cü ilin əvvəlində Bakıya gələn Abdulla Şaiq tezliklə şəhərin mədəni mühiti ilə sıx əlaqə yaradır. O zaman burada fəaliyyət göstərən N.Nərimanov, S.M.Qənizadə kimi maarifçi müəllimlərlə, Ə.Hüseynzadə, Ə.Ağaoğlu, M.Şaxtaxlı kimi dövrün görkəmli maarif və mədəniyyət xadimləri ilə yaxınlaşır. Gənc şairin rus və dünya klassik ədəbiyyatı ilə tanış olması onun ədəbi görüşlərinin, yaradıcılıq istiqamətinin zənginləşməsinə təsir göstərir. Yeni təhsil sistemi əsasında nəşr etdirdiyi "Uşaq çeşməyi", "Uşaq gözlüyü", "İkinci il" (bir neçə müəlliflə) Şaiqə böyük şöhrət gətirir. Beləliklə, XX əsrin ilk onilliyində A.Şaiq çox sürətlə uşaq dünyasına daxil olur.

Abdulla Şaiq teatr sənətinə çox önəm verildiyi bir vaxtda dramaturji fəaliyyətə başlamışdır. Ədibin ədəbi-pedaqoji fəaliyyətinin təlim-tərbiyə məsələləri ilə bağlılığı ona Azərbaycan uşaq dramaturgiyasının əsasını qoymağa imkan verdi. Dram yaradıcılığına başlayarkən ədib artıq bir şair, nasir, tərcüməçi və müəllim kimi məşhur idi. Uşaqların təlim-tərbiyəsində, onlarda estetik zövqün inkişaf etdirilməsində mühüm rol oynayan çoxlu şeir, nağıl, hekayə və poemaları ilə yanaşı, Azərbaycan və dünya ədəbiyyatının ən gözəl nümunələrini təbliğ edən "Gülzar", "Türk çələngi", "Gülşəni ədəbiyyat", "Ədəbiyyat dərsləri" və s. dərslər kitablarını nəşr etdirmişdi. A.Şaiq ilk qələm təcrübəsini kiçik şeirlərdən başlamış, böyük həcmli əsərlərinə qədər bütün yaradıcılığında və pedaqoji fəaliyyətində tərbiyəviliyi əsas götürmüşdü. Bu tərbiyəvi xətt milli özünüdərk, vətənpərvərlik, xalq məhəbbəti, qəhrəmanlıq kimi keyfiyyətləri özündə birləşdirmişdi. Əsil insan yetişməsi üçün vacib olan bu keyfiyyətlər onun səhnə əsərlərində də özünü bariz şəkildə göstərirdi.

A.Şaiq hələ 1920-cü ildən kiçik həcmli pyeslər yazmağa başlamış, həm də dünya klassik dramaturqlarının əsərlərindən tərcümə, iqtibas, təbdillər etmişdi. İstər tarixi hadisələri əks etdirən, istərsə də müasir mövzuda yazılmış bu pyeslər ədibin yaradı-

cılığında çox mühüm bir yer tutur. Ədib dram yaradıcılığının ilk mərhələsində "Gözəl bahar". "Kimdir haqlı?", "Çoban", "Ürək tikmək, yaxud qurban bayramı", "Danışan kukla", "İntiqamçı xoruz", "Ay doğdu", "Aldanmış ulduzlar", "Bir saatlıq xəlifə", "İldırım", Azərbaycan Dövlət Darülfünununun yaradılmasına həsr edilmiş "Tələbə həyatı" kimi maraqlı pyeslər yaratmışdır.

Abdulla Şaiqin Azərbaycan səhnəsində ən çox və müvəffəqiyyətlə oynanmış pyesi "Gözəl bahar"dır. Əsər ilk dəfə Bakıda ayrıca kitab şəklində nəşr edilmişdir. "Gözəl bahar" pyesi 1910-cu ildə qələmə alınmış, o zaman şagirdlər tərəfindən səhnəyə qoyulmuşdur.

"Gözəl bahar" Abdulla Şaiqin uşaqlar üçün yazdığı ilk pyesdir və ədib bununla Azərbaycanda uşaq dramaturgiyasının əsasını qoymuşdur. Ədib "Gözəl bahar"ın ilk tamaşasını şagirdləri ilə özü hazırlamışdı, onun ilk rejissoru, musiqi tərtibatçısı, ilk rəssamı da özü olmuşdur. Bu mənada Azərbaycanda qeyri-rəsmi ilk uşaq teatrının yaranması da məhz Abdulla Şaiqin adı ilə bağlıdır.

Ədibin F.Köçərliyə yazdığı məktubdan aydın olur ki, pyesin ilk variantda adı "Bahar xanım" imiş. F.Köçərli pyesi əlyazması halında oxumuş və Şaiqə göndərdiyi 14 iyun 1911-ci il tarixli məktubunda yazmışdı: "Qızlara bir pərdə "Bahar xanım"

ünvanında yazdığınız mənzumə bəd deyil. Ondan yaxşı operetto əmələ gələr. Keçən sənə mən Tiflisdə padşahlıq teatrında bunun mislini gördüm. Sizin yazdığınız hekayə dəxi gözəldir...Bu barədə Üzeyir Hacıbəyov ilə məsləhət ediniz." ("Kaspi" qəzeti N 57 1911). Az müddət sonra pyes peşəkar səhnə ustaları tərəfindən dəfələrlə oynanılmışdır.

Ümumiyyətlə, Abdulla Şaiqin dram yaradıcılığını üç əsas mərhələyə bölmək olar. Birinci mərhələ yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, uşaqların tərbiyəsinə, məişətinə, psixologiyasına həsr edilmiş, bəziləri isə məktəb səhnəsi üçün nəzərdə tutulmuş pyeslərdir. İkinci mərhələ ədibin Gənc Tamaşaçılar Teatrı üçün yazdığı dram əsərləridir. Üçüncü mərhələ isə tarixi dramlarıdır.

Abdulla Şaiqin dram yaradıcılığının 1937-ci ildən sonrakı dövrü bilavasitə Azərbaycan Dövlət Gənc Tamaşaçılar Teatrı ilə bağlı olmuşdur. O dövrdə Xalq Komissarlığının İncəsənət şöbəsinin müdiri vəzifəsində çalışan xalq yazıçısı Mirzə İbrahimovun təqdimatı ilə ədib teatrın ədəbi-pedaqoji şöbəsinin müdiri təyin olundu. Bu addım onun dramaturji yaradıcılığında dönüş yaratdı. Tezliklə teatrın rəhbərliyi və aktyorları ilə səmimi ünsiyyət yaradan A.Şaiq bir-birinin ardınca dəyərli pyeslər yaratdı. Həm

A.Şaiq teatrı şöhrətə çatdırdı, eyni zamanda teatr da ədib üçün əsil yaradıcılıq meydanına çevrildi.

Şaiqin teatra gəlişi bir çox yaradıcı insanların, eləcə də teatr mühitinin sevincinə səbəbə oldu. Azərbaycanın xalq artisti Kazım Ziya yazırdı ki, Abdulla Şaiq kimi böyük bir simanın teatrımıza gəlməsin xüsusi qeyd etməliyik. Bu qocaman yazığımız və müəllimimizin Gənc Tamaşaçılar Teatrına gəlməsi, nəinki teatrın repertuarında böyük dönüş yaratdı, hətta istedadlı bəstəkar və rəssamların teatrımıza cəlb edilməsinə səbəb oldu.

“Xasay” pyesi ilə A.Şaiq Gənc Tamaşaçılar Teatrına həm uşaq psixologiyasını, məktəb həyatını yaxşı bilən bacarıqlı bir dramaturq kimi də daxil oldu. Bu teatra daha yaxından bağlandı. Bu yaxınlıq və bağlılıq teatrın repertuarının zənginləşməsinə, yaradıcı kollektivin hərtərəfli inkişafına səbəb oldu. Özünün dediyi kimi, onun həmin teatr üçün sonralar bir-birinin ardınca yazdığı “Eloğlu”, “Vətən”, “Ana”, “Fitnə”, “Qaraca qız”, “Bir saat xəlifəlik” pyesləri gənc nəslin təlim tərbiyəsində, onlarda estetik zövqün inkişaf etdirilməsində mühüm rol oynamaqla yanaşı, həm də teatr kollektivinin yaradıcı inkişafına müsbət təsir göstərdi.

Ölkəmizin, eləcə də Gənc Tamaşaçılar Teatrının keçirdiyi yubileylərdə dəfələrlə qeyd olunmuşdur

ki, A.Şaiq həm şəxsi fəaliyyəti, ədəbi-pedaqoji işi, həm də dramaturji yaradıcılığı ilə Gənc Tamaşaçılar Teatrını o vaxtkı ittifaqda olan Uşaq və Gənclər Teatrları içərisində layiqli yerə çıxarmışdı. Bu tearda Məhərrəm Həşimov, Zəfər Nemətov, Kərim Həsənov kimi rejissorların, teatrın ilk yaradıcıları və ikinci nəsil aktyorları, eləcə də sonrakı aktyor nəslinin onun tərbiyəsindən, əsərlərindən mənfəətlənmişdilər. Yusif Əzimzadə, Rauf İsmayılov, Məmmədhusəyn Təhmasib, Əbil Yusifov, Həsən Seyidbəyli, Hüseyn Nəcəfov, Əfqan Əsgərov, İskəndər Coşğun və digər dramaturqların gənclər teatrı ilə bağlanması, burada müxtəlif mövzulu, müxtəlif janrlı əsərlərin, o cümlədən müasir, klassik və nağılvari-fantastik pyeslərin tamaşaya hazırlanmasında Abdulla Şaiqin böyük rolu olmuşdur.

Ədibin dramaturgiyasının üçüncü mərhələsindən danışarkən, burada tarixi dramları “Bir saat xəlifəlik” və “Nüşabə” pyeslərini nümunə gətirmək lazımdır. “Nüşabə” digər pyeslərdən fərqli olaraq Azərbaycan Milli Dram Teatrında tamaşaya qoyulub. Bu əsərin də mövzusu vətən ideyasıdır. Bu bərədə professor Əli Sultanlı yazırdı ki, “A.Şaiq üçün vətən uğrunda mübarizə ən yüksək vətəndaşlıq idealıdır. Azərbaycanın keçmiş tarixini tərənnüm edən şair birinci növbədə...Vətənə məhəbbət və sə-

daqət hissələrini ifadə edir. Bu işini o müharibədən sonrakı dövrdə də davam etdirmişdir. “Nüşabə” dramı buna misal ola bilər. (6). “Nüşabə” dramında irəli sürülən fikir və ideya Milli Dram Teatrının kollektiv üçün çox gərəkli idi. Tamaşanın quruluşçu rejissoru, əməkdar incəsənət xadimi Ələsgər Şərifov, rəssamı əməkdar incəsənət xadimi Nüsrət Fətullayev, bəstəkarı əməkdar incəsənət xadimi Səid Rüstəmov olmuşdur. “Nüşabə” teatrın tarixi-qəhrəmanlıq, romantik-qəhrəmanlıq tamaşaları sırasında öz layiqli yerini müəyyənləşdirdi. Bu tamaşa ilə bir daha sübut olundu ki, romantizm insanın daxili aləminin ehtiyacıdır, tələbidir.

Bu il görkəmli ədibin 140 illik yubileyi respublikanın müxtəlif müəsisələrində, məktəblərdə, Abdulla Şaiqin Mənzil-Muzeyində sosial vəziyyətlə əlaqədar onlayn qaydada qeyd olunur. 18 Mart tarixində “Zoom” proqramı üzərindən Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi, Milli Məclisin Mədəniyyət Komitəsi, AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, Azərbaycan Yazıçılar birliyi, Beynəlxalq Türk Mədəniyyəti və İrsi Fondu, TÜRKSOY, Beynəlxalq Türk Akademiyasının təşkilatçılığı ilə beynəlxalq virtual konfrans keçirildi. Ədibin teatr yaradıcılığı ilə əlaqədar qeyd olundu ki, istər uşaq pyesləri, istərsə də dram əsərlərinin bu

günədek teatrların repertuarında özünəməxsus yeri var. Hazırda Azərbaycan Dövlət Gənc Tamaşaçıları, ədibin adını daşıyan Kukla teatrının repertuarında bu gün də maraqlı, öz aktuallığını itirməyən əsərləri tamaşaya qoyulur. İnanırıq ki, ədibin əsərlərinin ömrü Azərbaycan xalqının və mənəviyyatının ömrü qədər olacaq.

Ədəbiyyat

1. Abdulla Şaiq. Əsərləri 5 cildə Bakı, 1968-1978
2. Abdulla Şaiq. Xatirələrim, Bakı, 1985
3. “Kaspi” qəzeti, Bakı (rus dilində), 1910
4. Kərimov İ.S. Abdulla Şaiq və teatr. Bakı, 1961
5. Əsədova M.R. Abdulla Şaiq və teatr 1910-1958. Bakı, 2003
6. Şaiqanə yad et (Xatirələr, məqalələr, bədii əsərlər). Bakı, 1981